

UVEDENÍ DO VÝVOJE LITERATURY DOBY HUSITSKÉ

Husitství je nejslavnější epochou českých dějin starší doby. Náš lid si toho byl vždycky vědom, a proto se husitství stalo východiskem stále živé tradice. S husitstvím se vyrovnávaly všechny generace a v postoji k jeho dědictví se odrážely protichůdné názory od stoupců pokroku až k mluvčím krajní reakce, názory pohybující se v rozpětí od lásky a úcty až k naprostému odsuzování a znevažování. Náš lid se však nedal zmást a vzpomínky na slavná vítězství revolučních vojsk jej vždy podporovaly v boji za sociální spravedlnost a svobodu. Proto je dnes plným právem husitská tradice jedním z pilířů socialistické výchovy.

V období husitského revolučního hnutí stanuly naše země v popředí politického dění celé Evropy a husitství se stalo důležitým článkem ve vývoji evropské revolučnosti. Pro tento světový význam v oblasti sociální a politické nebyla však vždy dosti věnována pozornost přínosu husitského revolučního hnutí v oblasti kulturní. Zdálo se dokonce, že jeho kulturní význam stál daleko za významem sociálním. V tomto názoru se namnoze projevovaly tendence husitství nepřátelské; stoupců reakce záměrně podceňovali kulturní význam husitského hnutí, stavějíce husitství do protikladu s dobou vrcholného feudalismu za Karla IV. a hodnotíce husitství jako rozklad starších hodnot, aniž se ptali po tom, které nové hodnoty husitství vytvořilo. Touto knihou chceme přispět k doplnění obrazu husitského hnutí a ukázat jeho kulturní význam v oblasti literární.

V husitství dosáhlo vrcholu úsilí staršího literárního vývoje směřující k zpřístupnění nejvyšších kulturních hodnot všem příslušníkům národní pospolitosti. Tím byly uskutečněny demokratizační snahy, které dávaly patos českému literárnímu životu od počátků písemnictví v době cyrilometodějské až do konce 14. století. Husitství tak rozvinulo starší pokrokové tradice a naplnilo je. Lidu srozumitelný jazyk pronikl do všech oblastí vzdělanosti, čeština v nich nejen soutěžila s latinou, ale vytlačovala ji. Bylo již možno se zúčastnit kulturního života v plném rozsahu i bez znalosti latiny, čeština pronikala do oblasti správní a diplomatické a stavěla se na roveň latině i v nejvyšší tehdy kulturní oblasti – teologii, stávajíc se u radikálního husitského křídla jazykem bohoslužebným.

Tento rozmach češtiny byl podmíněn novými úlohami literatury v životě, vyvolanými především husitským revolučním hnutím. Z hlediska lite-

rárního vývoje však neohraničujeme husitskou dobu pouze léty revolučních bojů, nýbrž počítáme k ní na jedné straně období ideové přípravy bojů, jdoucí až k předělu 14. a 15. století, a na druhé straně doznívání husitských ideálů a jejich přeměny po roztržení revolučních vojsk; tak ohraničujeme husitskou dobu veřejným vystoupením Husovým a posledními léty vlády „husitského krále“ Jiřího z Poděbrad. Přitom ovšem nelze vést ostrou hraniční čáru, neboť na jedné straně sahá husitství svými kořeny hluboko do druhé poloviny 14. století a na druhé straně nacházíme už v poděbradské době první výhonky humanismu. Proto jsme do výboru zahrnuli jako prolog ukázky z díla tak řečených Husových předchůdců, a i sám materiál doby husitské se překrývá zčásti s materiálem pojatým do Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu; např. Tkadleček (viz tam s. 568 až 579) vznikl asi v době, kdy už působil Hus. Nám však nejde o časovou hranici, nýbrž o vysledování vývojového proudu. Z toho důvodu si také ke konci husitského období nevšímáme už oněch jevů, které sice časově náležejí do doby poděbradské, avšak připravují další vývoj; jsou to památky spjaté se začátky jednoty bratrské a s pronikáním humanismu. Vlastní husitskou tvorbu členíme do dvou období, mezi nimiž tvoří mezník zhruba bitva u Lipan, kterou bylo ukončeno období bojovného husitství.

I

Husovi předchůdci je název pro kazatele a teoretiky, kteří působili od šedesátých let 14. století a svou kritikou církve a sociálního řádu připravovali půdu Husovi. V pravém slova smyslu však patří k Husovým předchůdcům jen kazatelé zaměřeni na lid, neboť učení teologové, omezení na učenécké fórum, nemohli dosáhnout širokého ohlasu. Husovým předchůdcům byl blízký i Štítný, ale jeho zaměření na lid nebylo tak bezprostřední a jeho postoj nebyl tak bojovný jako u lidových kazatelů.

Činnost Husových předchůdců měla daleko větší dosah než jen náboženský. V podstatě šlo o problematiku sociální, která však byla řešena v náboženské formě. To bylo dáno středověkým myšlením, v němž náboženství pohlcovalo všechny vidy ideologie, takže každý závažný problém nabýval povahy náboženské. Zejména to platí pro oblast společenských vztahů mezi lidmi, které byly pocitovány jako něco metafysicky daného, totiž jako odlesk vztahů nadzemských. (Příznačný je po té stránce např. Štítného traktát „Kak se zdejší stavové lidští připodobňávají k andělským kuoróm“, zařazený do Knížek šesterých i do Knih naučení křesťanského, srov. Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, s. 688-698.) Kde měla být kritizována nespravedlnost ve vztazích mezi lidmi, bylo to možné jen z hlediska náboženského, jako kritika hříchů proti řádu danému bohem:

nespravedlnost nebyla odsuzována proto, že se děje příkoří člověku, nýbrž proto, že je tímto příkořím urážen bůh. Myslitelé 14. století nedovedli sice dosud oddělit náboženství od ostatních vidů ideologie, avšak rozumovým výkladem bible zaměřeným k sociálním otázkám připravovali revoluční hnutí. Tím, že odhalovali (i když skrze náboženské představy) sociální nespravedlnost, nutili lid o ní přemýšlet a hledali cestu k jejímu odstranění.

Sociální nespokojenost brala na sebe náboženskou podobu už dříve v projevech lidového kacířství. Z lidových sekt působili na české země zejména valdenští, zvaní tak podle svého zakladatele, kterým byl lyonský kupec Petr Valdes († asi 1217). Valdenští kladli důraz především na chudobu, a tím vyjadřovali odpor utlačovaných vrstev k vykořisťovatelům. Církev kacíře úporně pronásledovala a za tím účelem zřizovala inkviční soudy (u nás od poloviny 13. století), zároveň však čelila glorifikaci chudoby zakládáním tzv. žebravých mnišských řádů (františkánů a dominikánů). Husovi předchůdci stáli sice na půdě církve, ale svou praxí se přibližovali k lidovým sektám. Oficiální církev si tuto blízkost dobře uvědomovala a pronásledovala činnost Husových předchůdců, jakmile nabývala radikálnějších forem, zejména když své názory šířili kázáními konanými v jazyce srozumitelném lidu (Milíč).

Kázání v národních jazycích bylo ve 14. století nejběžnější formou propagandy, protože v tehdejší kulturní situaci vrstvy neznalé latiny neuměly zpravidla číst. Nejdříve se ovšem mohla kázání, usilující o radikálnější řešení sociálních otázek, uplatnit tam, kde bylo větší nakupení obyvatelstva v našich zemích, tedy především v Praze, která byla podle tehdejších poměrů opravdovým velkoměstem. Vliv lidových kazatelů se přitom mohl rozvíjet jen postupně. Nejprve se kazatelé obraceli k vyšším vrstvám obyvatelstva a teprve později zahrnovali do svého zorného pole i lid. Protože bohatší vrstvy ve městech byly převážně německé, kázalo se i v hlavních městských kostelích převážně německy; česky se ve městech kázalo především na hřbitovech a v soukromých domech. Jakmile se však kazatelé ve větší míře obraceli i k širokým lidovým vrstvám, rázem se změnila situace, česká kázání se dostávala i ve městech do popředí.

Řadu Husových předchůdců zahajuje německý augustinián Konrád Waldhauser († 1369). Do Prahy jej povolal z podnětu arcibiskupa Arnošta z Pardubic sám král Karel IV., který se pokoušel řešit rostoucí sociální rozpory výchovným působením zaměřeným k obhajobě zájmů vládnoucí třídy. Waldhauser se obracel k německému patriciátu a k universitnímu studentstvu, a proto kázal německy a latinsky. Ve svých kázáních kritizoval rozmařilý život bohatého měšťanstva a útočil na nečinné mnichy. Tím proti sobě popudil žebravé řády, takže se musel bránit proti jejich osočování. Protože stál na stanovisku vládnoucí třídy a očekával nápravu od změny mravů, nebyla jeho kritika účinná; důležité však bylo to, že promlouval k laickým vrstvám, které nerozuměly latinským spisům, a tím se dostávaly jeho myšlenky aspoň zčásti mezi měšťanstvo. Svá kázání zpracoval v latin-

ské *postile*; její zkrácená podoba byla přeložena ke konci 14. století také do češtiny a stala se tak poněkud opožděně součástí české literatury.

K českému měšťanstvu promlouval Jan Milíč z Kroměříže († 1374). Tento učený teolog byl stržen Waldhauserovými kázáními, opustil královskou kancelář, vzdal se církevních hodností a žil v chudobě. Svou činnost zaměřil k dobročinnosti, zřídil např. pro obrácené nevěstky útulek Jeruzalém. Lásky k chudým ho sblížovala s lidem a naučila ho dívat se na život očima lidu. Tím postoupil nad Waldhausera. Protože kázal nejen latinsky, ale i česky, mohl bezprostředně působit i na městskou chudinu, a tak jeho myšlenky pronikaly daleko hlouběji než Waldhauserovy. Po Waldhauserově smrti kázal i německy. Podobně jako Waldhauser i Milíč popudil proti sobě žebravé mnichy a ti jej osočovali u papeže; odešel hájit se k papežskému dvoru (který tehdy měl sídlo v Avignonu) a tam zemřel. Jeho žáci však neušli pronásledování a vypovídání z míst; byl zrušen i Milíčův Jeruzalém. Rostoucí hnutí se však nedalo zastavit. O síle ohlasu Milíčových kázání svědčí už to, že jeho „ohňová slova“ přiměla k spisovatelské činnosti Štítného. – Z literární činnosti Milíčovy заслужují zmínky zejména dvě latinské *postily* a české i německé *modlitby*.

Názorově jsou blízké Milíčovi i některé soudobé památky veršované, které náležejí podle dnešních hledisek v podstatě do literatury krásné. Platí to zejména pro *satiry Hradeckého rukopisu*: Desatero kázání božie a sedm drobných Satir o řemeslnících a konšelích; Desatero je ostatně složeno formou kázání. (Ukázky z Desatera a všechny drobné satiry jsou otištěny ve Výboru z české literatury od počátku po dobu Husovu, s. 297-332.) Je otázka, zda zde máme pomýšlet na bezprostřední vlivy a souvislosti. Podle všeho jsou styčné body dány tím, že určité problémy byly obecně diskutovány a stály v popředí zájmu pokrokových vzdělanců, kteří se snažili s nimi vyrovnat a ztvárnit je tak, aby jejich navrhované řešení mohlo dojít co největšího ohlasu.

Brzo po Milíčově smrti vyústila vleklá krize vysoké církevní hierarchie v dvoj-papežství, neboť roku 1378 zvolili francouzští kardinálové proti římskému papeži vzdoropapeže. Také u nás se přiostrčila krize vládnoucí třídy. Za vlády Václava IV. (1378-1419) rostly rozpory ve městech, na venkově i mezi šlechtou. V městech propukaly cechovní bouře a na venkově se přiostrčovaly rozpory nejen mezi feudály a lidem, ale i mezi světskými feudály a církví, která soustřeďovala ve svých rukou veliký pozemkový majetek a tím se stávala konkurentem šlechty. Uvnitř tábora šlechty se pak vyhrančovaly rozpory mezi panstvem a chudnoucím zemanstvem a uvnitř církve rozpory mezi chudým nízkým klérem a bohatým klérem vysokým. Za této situace našli Husovi předchůdci svého prvního velkého teoretika v Matěji z Janova († 1394), který proslul rozsáhlým spisem *Regulae Veteris et Novi testamenti (Pravidla Starého a Nového zákona)*. Hlásal velmi odvážné myšlenky, uvědomoval si např., že kořen zla není v chybných jedincích, nýbrž

v společenském systému, a stavěl proti sobě pravé a falešné křesťanství. Na životní praxi ovšem Janovy myšlenky nemohly bezprostředně působit, protože byly formulovány latinsky, pro lid nesrozumitelně; měl však vliv na Husa a Jakoubka ze Stříbra, tedy na ideology husitství, i když sám pod církevním nátlakem své myšlenky odvolal.

Přes latinskou formu hlavního díla Matěje z Janova nelze jednostranně soudit, že by byl jeho původce úplně bez zájmu o české prostředí; působil jako kazatel a napsal i český spis, z této činnosti není však nic dochováno. Podobně se zajímal o českou tvorbu učený Vojtěch Raňků z Ježova, odchovanec a později i rektor pařížské (1355), pak i profesor oxfordské university († 1388). I on sice vkládal své myšlenky do latinských spisů, ale zastával se české spisovatelské činnosti Štítného, když byla pronásledována církví.

Lidových kazatelů působila v druhé polovině 14. století celá řada a ta přechází plynule do doby Husovy. Z díla těchto kazatelů je sice dochováno jen velmi málo, přesto však už sám rozvoj kazatelství dokládá, jak živý byl zájem o živé slovo a jak se široké vrstvy zajímaly o aktuální problémy. Síla reformního hnutí byla tak veliká, že si Milíčovi žáci vytvořili středisko českého kazatelství v Betlémské kapli (v blízkosti někdejšího Milíčova Jeruzaléma), vybudované především pro kázání. Tato poměrně rozsáhlá budova (kaple se nazývala proto, že neměla farních práv) byla vystavěna zejména díky bohatému kupci Křížovi, který poskytl stavební místo, a královskému dvořanu Hanušovi z Milheimu. Se stavbou bylo započato r. 1391 a byla dokončena asi po třech letech. Betlém se pak stal střediskem pokrokových vzdělanců i širokých lidových vrstev.

Zvýšený zájem o kazatelství vyvolával i potřebu náboženského vzdělání. S tím souvisela na jedné straně bohatá *literatura traktátová* a *nábožensky vzdělávatelná* (srov. Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, s. 650-736) a na druhé straně zájem o *biblické překlady*. V bibli byl viděn zejména prostředek pro regulování vztahů mezi lidmi, jak to ukazuje např. zpracování satir v Hradeckém rukopise. Zájem lidových vrstev neznalých latiny o Písmo v národním jazyce rostl – přes odpor církve – od šedesátých let 14. století. Jistě to bylo v souvislosti s činností Husových předchůdců a Štítného. Tento zájem vyvolal potřebu svést starší biblické překlady v úplnou bibli. Tím se dostala lidu do rukou kniha, která měla klíčové postavení v celém duševním životě, protože se při středověkém deduktivním myšlení opíraly veškeré důkazy především o bibli jako o „slovo boží“. Ve jménu bible bylo možno stejně hájit zotročování, jako se proti němu bránit; překladem bible do národního jazyka a důrazem na její svobodné studium byla tedy dána do rukou širokých vrstev účinná ideologická zbraň.

Počátek husitského období klademe do samého začátku 15. století, kdy začal veřejně vystupovat Jan Hus, ustanovený roku 1402 kazatelem v Betlémské kapli. V literárním životě nastávaly právě v těchto letech významné změny. Literatura se obracela k stále širšímu publiku a proti předcházejícím dobám se měnilo i její poslání. V důsledku toho se vytvářely nové literární kvality, namnoze protichůdné literárním snahám 14. století, zejména zaměřování slovesné tvorby k životní praxi a stále rostoucí účast literatury na řešení sociálních otázek. Pokroková část literární tvorby těchto let, jakož i prvních let po Husově smrti, stala se tak důležitým nástrojem ideové přípravy revolučního hnutí. Za husitských válek (1419-1434) se zvedla vlna literatury usilující o agitační působení na průběh bojů; tím se nové kvality upevnily a dostaly do popředí celé slovesné tvorby.

Protože za husitství došlo v literárním vývoji k zvratu, při němž se starší tvorba vyřazovala z oběhu a vznikající nová tvorba se opírala o formy, které se jevily z hlediska náročné feudální literatury 14. století jako formy „nižší“, vznikala často názor, že za husitství obecně poklesly kulturní statky a že husité přinesli jen rozklad tradičních literárních hodnot, aniž dovedli vytvářet rovnocenné hodnoty nové. Tento názor (často tradovaný reakční literární historií) je však nesprávný, neboť je podložen hledisky starší, překonané vývojové etapy. Protože se literární tvorba za husitství dostávala do jiného sociálního kontextu, než v jakém se vyvíjela dříve, nesmíme se na nově vzniklá díla dívat stejnými očima, jakými jsme navyklí dívat se na ideově i formálně náročná díla feudální kultury 14. století. Ta skutečnost, že se literatura za husitství obracela k chudšímu měšťanstvu i k lidu, měla přímý vliv na literární formy a nutně nesla s sebou jisté změny; ty se jevily z hlediska feudální literatury jednak jako popření starších hodnot, jednak jako zjednodušování nebo zplošťování starších požadavků na formu slovesných projevů. Vznik nových hodnot je však nerozlučně spjat s odstraňováním hodnot sloužících starší, přežití fázi a neschopných života v nové době. Nově vznikající požadavky kladené na slovesnou kulturu nelze dobře chápat, jestliže je mechanicky měříme minulostí s apriorním předpokladem, že starší vývojová fáze vytvářela hodnoty vyšší; při takovémto postupu bychom stáli na formalistickém stanovisku, které nepokládá za rozhodujícího činitele ideový obsah díla a jeho společenskou funkci vidí jen v oblasti „čisté“ krásy. Jestliže chce literární historik správně pochopit a zhodnotit tvorbu husitské doby, musí se zaměřit na to, co bylo v husitství vytvořeno nového, a tyto nové složky musí hodnotit z potřeb zkoumané doby a z její specifické situace, nikoli z hlediska náročné feudální literatury 14. století.

Ideový kvas na počátku 15. století, zejména revoluční boje, odrazil se

výrazně v celém kulturním životě a tím ovšem i v literatuře. Přesuny nastaly už v samé hierarchii jednotlivých druhů umění. V době naplněné zjitřeným děním mohly se pochopitelně nejvíce uplatnit právě ty útvary, které byly schopny přímo působit na lidové masy a zároveň mohly vznikat velmi rychle a stát se tak bezprostředním doprovodem prudce se vyvíjejících událostí. Tomu nejlépe vyhovovala literatura a zpěv. Avšak i v mezích slovesného umění docházelo k přeskupování; v popředí stanuly ty útvary, které byly zaměřeny na bezprostřední působení na masy, tedy kázání a píseň. Kázání jako forma, kterou se autor přímo obrací k posluchačům a působí na jejich cítění a myšlení, píseň jako forma, kterou si lid přímo osvojuje a do jisté míry spoluvytváří, takže se stává obecným majetkem a přechází snadno do lidové tradice.

Všechny změny v literárním životě byly podmíněny novým sociálním zakotvením literatury a jejími novými úlohami. Nové sociální zakotvení slovesné tvorby spočívalo v tom, že se literatura obracela k vrstvám, které se dříve neúčastnily literárního života, protože si samy vytvářely svou vlastní slovesnost ústní. Nyní se skládají literární díla ze značné části právě pro toto nové publikum a to se výrazně projevuje v obsahu i ve formě. Literatura hájí zájmy jiných složek společnosti, než tomu bylo ve 14. století, popřípadě se přeskupují síly v literárním životě v tom smyslu, že se do popředí dostává demokratické křídlo literatury. To se ovšem výrazně projevovalo ve formě nově vznikajících skladeb. A nejen to. Široké vrstvy si osvojovaly část tvorby – zejména písňové – a určitá díla se tak stávala kolektivním majetkem; přitom byla v ústech lidu dále přetvářena jako slovesnost ústní. Tím mizel protiklad ústní slovesnosti a „umělé“ literatury, nebo se aspoň oslaboval. Zdá se, že mezi lidovou písní a písní skládanou vzdělanci pro lid byly oboustranné vztahy a že leccos z lidového tvoření proniklo i do „umělé“ písňové tvorby.

Nová úloha literatury se projevila v tom, že zjitřená doba neměla zájem o literaturu zábavnou. Slovesná tvorba byla úplně dána do služeb aktuálních potřeb. Zábavná tvorba tím dostala zcela podružnou úlohu v literárním dění, zatímco jádro slovesné tvorby směřovalo k podpoře programů vyhraňujících se stran a k podpoře vzplanuvších bojů. Nejvyšší hodnotou se stala díla sloužící agitaci a propagandě. Není snad třeba zdůrazňovat, že se toto zaměření projevilo i v umělecké výstavbě.

Ve srovnání se 14. stoletím se literární život rozrůznil po té stránce, že literatura chtěla sloužit bojujícím stranám, a stávala se proto kolbištěm protikladných názorů. Tím se už přiblížil literární život nové době. Přitom však šlo povytce o diferenciaci obsahovou, kdežto po formální stránce sahaly všechny strany k týmž prostředkům, takže nastává paradoxní zjev: ideově se literatura diferencuje, ale ve způsobu ztvárnění integruje, tj. jeví se po formální stránce jako méně rozrůzněná, než tomu bylo dříve.

V důsledku změněných nositelů (zejména adresátů) literárního života a změněné funkce literárních projevů změnil se i tradiční hrdina a nastaly přesuny v hierarchii slovesných druhů. Rytíř se stává stejně nečasovým jako světec a s nimi odumírá tradiční epika, ať už šlo o epiku světskou (rytířské básně a povídky) nebo duchovní (legendy). Nečasovou se stala také „umělá“ světská lyrika a s odklonem od oficiální církve nemohlo dojít uplatnění ani tradiční středověké drama. Tím se velmi zúžilo žánrové rozrůznění literární tvorby. Literární vývoj vedl spíš ke kvantitativnímu rozvoji uvnitř omezeného počtu tradičních žánrů než k vytváření nových literárních druhů. U slovesného díla je hlavní věcí idea a pro její ztvárnění se dává přednost formě co možná již zakotvené. Obecně lze pozorovat snahu po vypěstování typických literárních forem pro typické funkce.

To platí především pro bojovou literaturu satirického ražení, která budovala na starší satirické tvorbě. Také agitační a náboženské písně (stojící v popředí literárního života) směřovaly k určité tvarové uniformitě. Jiné tradiční literární druhy hledaly sice nové možnosti k tomu, aby mohly co nejúčinněji sloužit ideovému zápasu nebo agitaci, ale vesměs šlo o přeskupování starších prvků nebo o rozvíjení prvků naznačených již v starším vývoji. Tak kronika přecházela nejednou v politický pamflet, rozvíjejíc na vyšším stupni dědictví Dalimilovy kroniky, a náboženskovzdělavatelné traktáty se měnily ve vášnivé bojové výzvy, tvoříce přímé pokračování kazatelských projevů Husových předchůdců. Vůbec je patrná snaha stírat hranice mezi kazatelstvím a nábožensky vzdělavatelnou literaturou, a tak se rozvíjí po Štítného podnětech literární postila, tj. výklad evangelijního čtení určený ne kazatelům, nýbrž širšímu, laickému čtenářstvu. Jako nový druh vzniká politická a publicistická próza a jejich úloha stále roste.

Jak již bylo řečeno, v husitské době dosud nebylo možno účinně řešit závažné sociální a politické otázky mimo náboženskou oblast. Proto postupovala téměř veškerou tvorbu tematika náboženská. Přesto se však tato tvorba (byť to znělo paradoxně) laicizovala, neboť zčásti přecházela do laických rukou a tlumočila zájmy laiků. Ve středověku směřovala literární díla s náboženskými náměty buď ke kněžskému publiku, nebo šlo o tvorbu určenou sice laikům, ale hájící soudobý sociální řád, tedy výsadní postavení církve jako hlavní ideologické opory feudalismu, za husitství však promlouvaly v pokrokové části literatury pod náboženskou formou zájmy laiků proti reakčnímu duchovenstvu. A nejen to; souběžně s tím, jak se u husitů odstraňoval protiklad laika a kněze, obracela se náboženská literatura k stále širším vrstvám, rozvíjejíc dědictví Husových předchůdců, a tak pronikal laický živel do sféry, která byla dříve výlučnou oblastí duchovenstva. Tím kněžstvo ztrácelo někdejší výsadní postavení v kulturním životě.

Náboženská dominanta veškeré literární tvorby měla však i agitační

význam. Boj za nový sociální program byl chápán jako boj za pravdu boží, a to jej sankcionovalo, protože se tím měnil v boj za nejvyšší hodnoty vůbec. Účast na revolučním boji se tak stávala závazným požadavkem každého křesťana, který se stával „božím bojovníkem“. Přitom však vlastní cíl bojů byl naprosto pozemský; husité nebojovali za abstraktní náboženské ideály, nýbrž za ideály uskutečnitelné už na zemi. Sama představa Antikrista byla výrazem této touhy, neboť šlo o víru, že po porážce ďábla (představovaného reakcí) nastane spravedlivá tisíciletá vláda Kristova na zemi. Tím ztrácelo náboženství u husitů do jisté míry svůj supranaturalistický charakter a měnilo se v prostředek podporující nové uspořádání společenských vztahů mezi lidmi; na straně reakční se ovšem náboženství dovolávali zastánci přežitých řádů – u nich náboženství podporovalo svou tradičností kontrarevoluci.

V souvislosti s novými funkcemi literatury se měnilo i postavení spisovatele ve společnosti. Když ztrácela své oprávnění zábavná literatura, spisovatel (a recitátor) z povolání neměl dosti možností uplatnit se v literárním životě. Proto však neklesal význam literatury, naopak dostávala daleko významnější místo mezi kulturními projevy, než jaké měla kdy dříve. Spisovatel z povolání mizel proto, že literatura přestávala být ozdobou, přestávala sloužit pouhé zábavě, stávajíc se buď prostředkem agitace nebo kulturním statkem náležejícím do nejvyšší tehdejší kulturní oblasti – do oblasti náboženské.

Protože se přitom stávaly slovesné projevy majetkem širokého publika a zaměřovaly se k aktuálním otázkám, měnil se proti formálně i ideově náročné literatuře 14. století i způsob zobrazování a ztvárňování látky.

Pokud jde o způsob zobrazování, tvorba se vyhýbá tradičním uměleckým obrazům a dává přednost přímému vyjádření. Není již myslitelné např. vyjádřit ideál dobrého křesťana prostřednictvím obrazu světce v legendárním vypravování, husitská literatura se snaží ideální vlastnosti přímo jmenovat. Proto také její satira není obecná, nýbrž míří na konkrétní věci, události a osoby; na druhé straně se však v důsledku ústupu od uměleckého obrazu nejednou stírá rozdíl mezi traktátem a básnickou skladbou a vznikají „veršované traktáty“.

Z hlediska ztvárňování je nápadné, že se zjednodušuje výrazová stránka literárních projevů. Nebylo již místa pro různé rafinovanosti „vysokého“ stylu, ale uplatňovaly se především formy co nejsrozumitelnější a schopné širokého rozšíření. Proto se také omezovala metafora a na její místo se tlačilo názorné přirovnání, často převzaté z lidové řeči. Navazovalo se tím zejména na Dalimilovu kroniku a satiry Hradeckého rukopisu.

V souvislosti se zaměřením literatury na široké publikum se měnil i vzájemný vztah latiny a češtiny v literárním životě. Radikálové odsuzovali latinskou tvorbu jako nesrozumitelnou a krajní levice ji úplně odstra-

ňovala i z bohoslužby. Ale i v celku literatury byla latina zatlačována na okraj slovesné tvorby. Užívalo se jí (nehledíme-li k tvorbě spjaté s potřebami university) ponejvíce ve spisech určených zahraničnímu publiku a v učené literatuře polemické; v této funkci sahaly k latině všechny strany. Souběžně s ústupem latiny stávala se hlavní představitelkou slovesné kultury tvorba skládaná česky a začalo se snad vytvářet už dnešní pojetí české literatury jako literatury psané česky, neboť se vyvíjel pocit, že národní literatura musí být vázána na národní jazyk. Tím se radikálně měnily středověké zvyklosti a vytvářely se vlastně již novověké literární poměry. Přispíval k nim i obecně rostoucí zájem o literaturu a šířící se znalost čtení a psaní. Po té stránce je např. charakteristické, že se útočilo v satirických písních na ženy znalé abecedy a bible; příslušníci reakční strany je stíhali posměchem (srov. písně *Slyšte ještě, bratříe milí* a *Stala se jest příhoda*, zde na s. 279-283). Středověce myslícímu člověku byla směšná měšťanská žena, která uměla číst a snažila se žít samostatným duševním životem. Výsměch žlučovitého satirika měl kořeny opravdu hluboké. Nebyl to jen dobrácký výsměch nadřaděného intelektuála, ale projevovalo se v něm poznání, že se zrodil zcela nový typ ženy, vzdálený „krásné paní“ opěvované písňovou lyrikou, vycházející z dvorského pojetí lásky; byl to typ ženy vytvořené revolučním hnutím a revolučnímu hnutí oddané.

I když se charakteristické rysy literatury husitské doby plně rozvinuly až za revolučních bojů, jejich počátky výrazně vystupovaly už v době Husově. Tak se už tehdy vytvořila vázanost české literatury k národnímu jazyku. Hlavní teoretické spisy byly ovšem psány latinsky, ať šlo o díla Husova určená zahraničnímu a učenému fóru (*De ecclesia – O církvi*) nebo o díla jeho přívrženců a odpůrců Jakoubka ze Stříbra, Jeronýma Pražského, Štěpána Pálče a Štěpána z Dolan. U těchto děl je namnoze patrná souvislost s cizími mysliteli. V tom však nesmíme hledat trpnou závislost naší kultury na cizích vzorech, nýbrž spíše doklad o světo-
vostosti českého myšlení. Jistě nebylo náhodou, že právě v českém prostředí vyústily myšlenky teoretiků v konkrétní program a staly se podporou revolučního hnutí.

Přes důležitost latinských spisů přesunul se však patos literárního vývoje do tvorby skládané česky. Neplatí to jen pro bojové satiry a pouliční písně provázející vzrušené dění (spálení Viklefových knih, boje o odpustky); i samo Husovo dílo ukazuje, jak se změnilo publikum české literatury. Jan Hus, ač učený universitní mistr i rektor university, obracel se ve svých českých kázáních v Betlémské kapli především k lidu. S lidem byl v stálém těsném styku, promlouval k němu přímo z očí do očí, znal jeho myšlení a cítění, učil se dívat na život jeho očima a stával se mluvčím jeho zájmů. Tím pokročil nad Štítného. Štítnému jako laikovi nebylo možno mluvit

přímo k lidu, a proto zůstávala mezi ním a lidem vždycky jakási hráz. Bezprostřední styk s lidem se projevil v Husově jasné kompozici, v jadrných přirovnáních i v jazyku. Hus jej totiž záměrně přibližoval mluvené řeči po stránce tvarové i slovníkové, a proto odstraňoval zastaralé jazykové prvky. Nápadně to vystupuje při srovnání jeho jazyka s jazykem Štítného, který tkví hluboko v tradici 14. století a je v podstatě knižní.

Přibližování k mluvenému jazyku prostupuje všechny Husovy projevy, nejen kázání; kazatelství však podává klíč k celému jeho spisovatelskému umění. Spisovatelská činnost v českém jazyce vyrostla vlastně z jeho činnosti kazatelské, a to v oněch letech, kdy se přiostrily Husovy spory s církví, zejména v důsledku jeho odporu proti prodávání odpustků r. 1412; tehdy se věnoval horlivému skládání českých spisů, aby jimi promlouval k lidu. Prostřednictvím českých spisů se obracel k svému publiku, zvláště když ho r. 1412 církev vypudila z Prahy a znemožnila mu tím bezprostřední styk s jeho posluchači z Betlémské kaple. Podobnou funkci plnily i Husovy listy, z nichž některé měly povahu agitačních letáků.

Ve svých českých spisech je Hus především kazatelem, ať už jde o *Výklad*, *Dcerku*, *Postilu* nebo o *Knížky o svatokupectví*. Zejména poslední spisek, náležející k nejbojovnějším Husovým projevům, je vlastně vášnivou promluvou k pomyslnému posluchačstvu. Je to traktát plný nenávisti ke zkažené církvi, ale zároveň bojového zápalu, neboť se v něm Hus neomezuje pouze na odhalení zla, ale vybízí k akci proti zlu. Svatokupectví definuje jako „svaté věci prodávání a kupování“, ale svůj spisek rozšířil na kritiku celé církve a těžiskem učinil boj proti její hospodářské moci. V traktátu promlouvá doba, kdy bylo třeba připravit veřejnost k akci, kdy bylo třeba přesvědčit masu o nutnosti boje a ukázat jim, zač je nutno bojovat. Přitom je pro Husa charakteristická snaha neopírat se trpně po středověkém způsobu o autority; Hus klade hlavní důraz na přesvědčování prostřednictvím životní zkušenosti. To byl významný průlom do středověkého myšlení.

Hus však předjal i jiné prvky, které byly později rozvíjeny, zejména přispěl k tomu, že se začala při bohoslužbě uplatňovat *česká duchovní píseň* zpívaná věřícími. Tím přestal být lid trpným účastníkem bohoslužby, neboť se zmenšovala vzdálenost mezi laiky a duchovními a zároveň se uplatňovalo jistým způsobem i při bohoslužbě české slovo.

Rostoucí zájem o české písemnictví vyvolal též úsilí o zjednodušení pravopisu, jak dokládá traktát *Orthographia Bohemica (O českém pravopise)*; bývá připisován Husovi. Zavedení zjednodušeného diakritického pravopisu proti staršímu pravopisu spřežkovému mělo vydatně přispět k demokrati-
zaci literatury.

Váha českého slova rostla za přiostrující se situace po Husově upálení. Hus je uctíván jako světec a mučedník. K tomu značně přispívaly skladby

vyvolané přímo Husovou smrtí, která jen přilila oleje do ohně, a to stejně skladby české (píseň *Ó svolanie konstanské*) jako latinské (píseň zakládající se na starém hymnu *Pange lingua – Zpievaj jazyk*, prozaická *relace* Petra z Mladoňovic). Husův odkaz byl rozvíjen zejména v Betlémské kapli, kde se stal kazatelem mistr Jakoubek ze Stříbra, hlásající radikální myšlenky. Rodí se mohutné masové hnutí, jehož rozvoj urychlovali kazatelé, jako Jan Želivský, který aktivizoval bojovným slovem pražskou chudinu na Novém Městě, a řada dalších kazatelů soustřeďujících lid ve městech (např. v Plzni Václav Koranda) i na venkově, zejména u příležitosti shromáždění „na horách“. Vznikala zjitřená situace, za níž docházelo k novým a novým demonstracím, doprovázeným pouličními bojovými písněmi.

Bohatá byla ovšem i literatura traktátová. Zvláště živě se diskutovala otázka českého lidového zpěvu (*De cantu vulgari – O zpívání lidu*) a otázka přijímání laiků z kalicha, zavedeného Jakoubkem ze Stříbra a schváleného ještě Husem z kostnického vězení. Zavedením kalicha nebyla jen dále zmenšena vzdálenost mezi duchovními a laiky (v římské církvi přijímali z kalicha jen duchovní), ale zejména jím byla vytvořena zvláštní česká církev; tak se i po vnější stránce vyjádřilo odtržení revolučních husitů od reakčních sil představovaných římskou církví.

Revoluční boje vzplanuly r. 1419; tehdy se chudina, vedená Janem Želivským, zmocnila vlády na Novém Městě. Po smrti krále Václava IV. narazila kandidatura králova bratra Zikmunda na soustředěný odpor, jemuž se postavila do čela Praha. Již na podzim se však v Praze zmocnila vedení panská jednota (tím vzniklo pravé husitské křídlo, tzv. pražané) a těžisko revolučních sil se přesunulo do nově založeného Tábora (kde se zformovalo levé husitské křídlo, tzv. táboři). Při počátcích tábořského hnutí stála v popředí chudina; protože však nebyla tříděně ztvárněná, zmocnilo se dalšího vedení bojů revoluční měšťanstvo („měšťanská opozice“) za přispění drobného zemanstva a pod vedením Jana Žižky a později Prokopa Holého dosahovalo skvělých vítězství nad mezinárodní reakcí, spojujíc se v dobách ohrožení zvnějšku s pražany pod společným heslem obrany vlasti.

V době naplněné jednak rozpory mezi husitskými stranami, jednak boji se zahraniční i domácí reakcí, uplatňovalo se nadále živé slovo v podobě kázání, rostl význam bojové i náboženské písně a pochopitelně vznikala další bohatá literatura traktátová. Dnes se nám jeví většinou jako neplodné diskutování o abstraktních problémech, ale ve skutečnosti se řešily v této podobě závažné aktuální otázky sociální a politické. Přitom je charakteristické, že se rodila nová hodnota, nadřazená teologickým sporům, totiž vlastenectví. Dovolávali se ho stejně stoupenec reakce útočící na husity, jako se ho dovolávali představitelé revolučního hnutí. U husitů se vlastenectví stávalo tmelem schopným spojit protivné strany v dobách ohrožení, kdy

II. Bitva s křižáky – vyobrazení v Jenském kodexu

bylo třeba soustředění národních sil. Šlo ovšem o vlastenectví vyššího stupně, než jaké představovalo feudální vlastenectví předcházejícího století ztělesněné např. v Alexandreidě: nositelem národní hrdosti přestal být představitel výsadních stavů, ale stal se jím každý příslušník národní společenosti, stejně příslušník měšťanstva jako lidu. Hodnota vlastenectví pak byla ještě násobena tím, že vlastenectví splývalo s pravověrností, a proto obrana vlasti byla zároveň obranou „boží pravdy“.

Rozdělení husitské koalice na strany mělo kořeny sociální povahy; pražané byli představiteli měšťanstva, kdežto Tábor byl založen představiteli radikálního venkova. To se projevovalo i v různém poměru k literární tradici. Díla související s pražany těžila z tradice náročné literatury 14. století nebo sahala k latině, díla spjatá s lidovými složkami se soustřeďovala více k formě písňové.

Jak husité navazovali na tradici starší literatury, ukazuje nejlépe recitační poezie, především veršované skladby Budyšínského rukopisu odrážející situaci z roku 1420, totiž *Žaloba Koruny české, Porok Koruny české a Hádání Prahy s Kutnou Horou*. Budovaly na středověké alegorii, naplňující ji ovšem revolučním obsahem. Přitom užívaly osmislabičného verše zdomácnělého v náročné tvorbě 14. století.

Z latinských recitačních skladeb je nejcennější rozsáhlá báseň *Carmen insignis Coronae Bohemiae (Píseň slavné Koruny české, dnes též známá pod novým názvem Píseň o vítězství u Domažlic)* od mistra Vavřince z Březové, oslavující vítězství nad křižáky u Domažlic r. 1431. Je to dílo vzdělance, který byl stržen nadšením revolučního lidu a na čas s ním splynul, podobně jako autor básni Budyšínského rukopisu. Šlo ovšem jen o dočasné sjednocení, vzdělanci se klonili zpravidla s postupem revolučního hnutí stále více doprava a přibližovali se reakci, s níž nejednou splývali. I Vavřinec z Březové kolísal, a když se oddaloval od patosu revolučních bojů, dostával se na protitáborské stanovisko pražanů (v nedokončené latinské kronice).

Druhé křídlo literární tvorby představovala píseň. Proti mluvním skladbám, rozrůstajícím se do šířky a zabírajícím bohatou problematiku nejednou s aparátem obvyklým v učené traktátové literatuře, píseň směřovala spíše k působivé zkratce, a zatímco rozsáhlé recitační skladby byly vytvářeny hlavně v prvních letech bojů, píseň si podržovala trvalou oblibu. Bylo to proto, že v ní promlouvaly především zájmy mas a že se obracela k lidu samému.

V písňové tvorbě měli absolutní převahu husité, píseň římské strany byla daleko chudší. Je to vidět už v tematice, kde se katolická písňová tvorba omezovala v podstatě na skladby agitační a satirické. Naproti tomu na straně husitské přispívalo k velkému rozvoji písňové tvorby už to, že u radikální části husitů byla píseň spjata přímo s bohoslužbou nebo že se

v ní aspoň mohla významně uplatnit. Proti písňové produkci 14. století byla sice námětová oblast husitské písně ochuzena o tematiku, která se jevila jako příliš světská (tak ustoupila „umělá“ milostná píseň), ale vcelku se námětová základna písní rozšířila, neboť české zpěvní lyrice přibýlo více oblastí nových, než kolik jich ztratila. Husitská píseň obsáhla vlastně všechno, co vzrušovalo myšlení tehdejšího člověka; právě proto se stala obecným majetkem a lid si ji přisvojoval. Autory této produkce známe jen výjimečně; v husitských skladbách doznívá středověká anonymnost literární tvorby.

Podle širokého tematického rozpětí (o němž si můžeme udělat výstižnou představu z pozdějších sborníků, *Jistebnického kancionálu*, vzniklého okolo poloviny 15. století jako opis předlohy z dvacátých let, a *Roudnického kodexu* z třetí čtvrtiny 15. století) členily se husitské písně na různé druhy. Tak např. vznikaly písně agitační, historické a válečné. Veliké proslulosti nabyly válečné písně *Ktož jsou boží bojovníci* a *Povstaň, povstaň, Veliké Město pražské*, z nichž první se stala symbolem celého hnutí a udržela se v povědomí až do nové doby. Největší význam v oblasti písňové tvorby však mělo to, že se bohatě rozvinula česká píseň duchovní a souběžně s tím se ztrácela nebo aspoň pozbývala vedoucího postavení kostelní píseň latinská. Tím pronikalo české slovo do nejvyšší tehdejší kulturní oblasti a husitská píseň se stávala významným činitelem pro demokratizaci kultury. Z jejího dědictví čerpala i staletí následující.

Husitská píseň doprovázela všechny významné události a kromě toho zasahovala i do oblastí vyhrazené dříve traktátům. Tak vznikaly písně sloužící polemice a poučování. Píseň tedy přispívala k vzdělávání širokých vrstev v základních otázkách ideologického zápasu. K písňové formě se zde sahalo proto, že píseň mohla snáze pronikat k širokým vrstvám než recitativní poezie nebo traktát. Není tedy divu, že táž látka bývala paralelně zpracována i v dvojí podobě, jako veršovaná skladba mluvní a jako píseň.

Zatímco husitská levice pěstovala především píseň duchovní, polemickou a válečnou, zájmy husitské pravice se projevíly nejvýrazněji ve veršovaných skladbách historických (píseň *O zajetí Zikmunda Korybuta*).

Literárními zbraněmi zasahovala do boje ovšem i strana reakční. Je pochopitelné, že se i ona snažila využít forem schopných co největšího rozšíření, a to už proto, že se obracela k společenským vrstvám, které měly nejbližší k husitům, nebo mířila do husitského prostředí samého. Proto se z hlediska přístupu ke skutečnosti a z hlediska uměleckého ztvárnění přibližuje k tvorbě radikálního husitského křídla. Bojovalo se hlavně veršovanou parodií a satirou, ale máme i veršovaná skládání historická, patetické písňové *žaloby na husity* a rozsáhlé polemické veršování *Václav, Havel a Tábor*, tvořící jakýsi protějšek k husitské básni *Hádání Prahy s Kutnou Horou*, o něco starší. K vzdělancům se obracely skladby latinské.

Zaměření husitské poezie na široké obecenstvo vedlo pochopitelně k zjednodušení literárních forem, ale v tom nelze hledat neuměleckost. Literární projev směřuje k co nejpregnantnějšímu vyjádření ideje, a proto s oblibou užívá názorných přirovnání, zatímco se omezuje metafora. Strofika se v podstatě neliší od středověké. Zvláštní formu si vytvořila píseň časová, totiž pětiveršovou sloku. – Úplně novým prvkem, který si vypracovalo básnictví husitské doby, byl průlom do tradičního osmislabičného verše. Je vytlačován veršem bezrozměrným, v jehož mezích přestává být osmislabičnost gravitačním bodem. Je to nejen důsledek snahy vytvořit si výrazové prostředky odlišné od středověkého básnictví, ale i důsledek úsilí o přiblížení slovesného projevu nestylizované mluvené řeči lidu.

Zvláštní odvětví literární tvorby tvořila literatura politická a historická. I v ní promlouvaly zájmy obou táborů a všech husitských stran. Politické manifesty a letáky představují nový literární druh a pro literární vývoj mají daleko větší význam než jen jako historické dokumenty. Tato próza se ovšem nesmí hodnotit mechanickým srovnáváním s formálními prostředky vypracovanými v umělecky náročné próze předhusitské, jako je např. Tkadleček; musíme vycházet z její funkce agitační a výsledky měřit novostí a velikostí úkolů. A z tohoto hlediska jsou mezi manifesty památky dodnes strhující svým patosem (*Provolání shromážděných na hoře Bzí*). Jejich postavení v literárním vývoji bylo tak významné, že ovlivňovaly i soudobé relace a kroniky, které se naplňovaly vášnivým vztahem ke skutečnosti a chtěly působit na běh událostí, takže někdy plnily spíše úlohu agitační a propagační než zpravodajskou a historickou (*O smrti kněze Jana z Želiva*, z latinských skladeb *Historie Petra z Mladoňovic* o kostnickém procesu, jejíž část o Husově upálení byla přeložena brzo do češtiny jako *Pašije mistra Jana Husi*). Doba, v níž husité oslňovali svět skvělými vítězi, vyvolávala v život i prózu vojenskou, představovanou vojenskými řádami (klasický *Vojenský řád Žižkův*) a výklady o válečnické taktice. Z této doby jsou také první památky rázu zpravodajského, v nichž lze vidět zárodek novin.

Tyto projevy užívaly zpravidla prózy a po stránce slohové jim dávalo ráz řečnictví. Rétorické prvky pronikaly i do básnictví, ale v próze se uplatňovalo řečnické zaměření daleko nápadněji. Veršované skladby husitské doby působily v polemice dravou satirou, kousavou ironií a břitkým vtipem, v duchovní písni působila lapidární prostota slova – próza působila především svým patosem. Je to pochopitelné, neboť prozaický projev nebyl omezován požadavky formy do té míry jako skladba veršovaná, a tak bylo v próze daleko více možností pro uplatnění typických řečnických prvků. Přitom patos latinských svolání čerpal z antického řečnictví, pokud bylo ve středověku známo (Cicero), kdežto do českých skladeb pronikaly přede-

vším prostředky řečnictví duchovního. Tak přechází řečnické zaměření české agitační prózy v zaměření kazatelské. Na mnohých památkách přímo cítíme, že jde o projevy, které byly předneseny před davem a zapsány teprve dodatečně, nebo o projevy, které měly být masám předčítány; u jiných památek cítíme, že se jejich původce vmýšlel do postavení řečníka, který chce strhnout dav. Tlak kazatelství byl tak silný, že typické řečnické prvky nezůstávaly omezeny jen na provolání a postily, ale pronikaly i do traktátů a do listů.

Pro veškerou tvorbu byla příznačná záliba v citátech. Citování autorit bylo nezbytné pro učené traktáty (protože v uvádění výroků z bible a z díla slavných osobností se při deduktivním středověkém myšlení spatřovala hlavní zásada vědeckosti), ale pronikalo i do jiných oblastí slovesné tvorby, přičemž se ovšem souběžně s tím, jak sílilo zaměření na širší publikum, zužoval rozsah citovaných autorit. Tak např. v písních šlo převážně o citáty z bible. Z hlediska tehdejší doby, kdy byla bible obecně známa, stály biblické citáty vlastně ve stejné rovině jako narážky na každodenní zkušenost nebo jako využívání přísloví a úsloví lidového jazyka. Proto také při odvolávání na některé části bible stačil (stejně v traktátech jako v básnictví) jen rámcový odkaz. Např. obrat „jak praví David (n. Žalmista)“ dostatečně naznačoval, že jde o citát z knihy Žalmů, nebo odkaz „jak praví Apoštol“ orientoval k listům apoštola Pavla, které byly přední ideologickou výzbrojí teologů reformního zaměření.

V odborné literatuře bylo pro teologickopolitické myšlení husitské doby příznačné to, že přívrženci pokrokového křídla soustřeďovali pozornost především k dílům těch teologických autorit, které v jejich očích představovaly „nezkaženou“ prvotní církev. Byli to zejména raně křesťanští církevní spisovatelé, tzv. „svatí otcové“, a z nich především čtyři hlavní učitelé západní církve: milánský biskup Ambrož († 397), poustevník Jeroným († 420), překladatel bible do latiny a původce oficiálního textu latinské bible zv. Vulgáta, Aurelianus Augustinus, obecně zvaný sv. Augustin († 430), biskup v severoafrickém Hipponu v Numidii, nejslavnější církevní učitel, a Řehoř I. Veliký, papež v letech 590–604, citovaný jako sv. Řehoř. Ze spisovatelů východních k nim přistupoval především cařihradský patriarcha Jan Zlatoústý (Chrysostomos, † 470), zvaný tak pro svou výmluvnost, kterého měl ve zvláštní oblibě Hus. Ze soudobých autorů byl často citován oxfordský mistr Jan Viklef (Wycliff, † 1384), který působil napřed svými spisy filosofickými a později teologickými; v nich byl jeho vlastní význam.

Díla těchto autorit znali vzdělanci husitské doby stejně jako starší učenci hlavně z různých příruček a kompendií. Hlavním z nich byl tzv. *Dekret Graciánův*, souhrn církevního práva sestavený ve 12. století profesorem boloňské university Graciánem; byly to v podstatě komentované úryvky z děl církevních učitelů a spisovatelů, usnesení koncilů atp. Hlavní učebnici teologie byly i vzdělancům husitské doby čtyři knihy *Sentencí* (Myšlenek) francouzského teologa 12. století Petra Lombarda, často komentované, např. i Husem.

Podobně také úlomky antické vzdělanosti znali spisovatelé husitské doby ze zprostředkujících raně křesťanských výběrů a přepracování, jakým bylo např. encyklopedické dílo sevillského biskupa Isidora († 636) *Etymologie*, které zpracovávalo ve formě jakéhosi naučného slovníku vědomosti z různých oborů, např. i představy o přírodě. Z antických filosofů těšili se zájmu středověkých i husitských učenců zejména jeden z nejvýznamnějších řeckých filosofů Aristoteles (384–322 př. n. l.; bývá ve středověkých i husitských dílech uváděn jen označením Filosof), římský

řečník Cicero (106–43 př. n. l.) a římský filosof a spisovatel Seneca († 65 n. l.). Antická filosofie byla tehdy známa především z děl křesťanských autorit, které na ni navazovaly, hlavně z Aurelia Augustina, neboť teprve takové prostřednictvím přesvědčovalo středověkého vzdělance, že se může zabývat pohanskými díly.

Spisy uvedených autorů, křesťanských i antických, byly však tradicí značně porušeny a se jmény autorů byla spojována i řada spisů přičítaných jim neprávem, takže středověcí i husitští vzdělanci znali názory svých autorit jen ve značně zkreslené podobě.

III

Revolučnímu hnutí byla zasazena smrtelná rána 30. května 1434, kdy byli radikálové v bitvě u Lipan poraženi spojenými silami katolické reakce a husitské pravice. Pak následovaly rychle za sebou události směřující ke konečné likvidaci hnutí: roku 1436 byl uveden na trůn král Zikmund, když stvrdil přísahou, že bude dodržovat okleštěné husitské požadavky, tzv. basilejská kompaktáta, na nichž se shodla husitská pravice po lipanské bitvě s basilejským koncilem, a na podzim následujícího roku byla dobytá poslední bašta revolučních vojsk, vedených Janem Roháčem z Dubé, tvrz Sión u Kutné Hory. Tím bylo revoluční hnutí definitivně udušeno. Nastala doba postupující reakce a úporných bojů o zachránění posledních zisků revolučního hnutí. Pro první léta je příznačná feudální roztržičnost země, k níž došlo po brzké smrti Zikmunda (prosinec 1437) i jeho nástupce Albrechta (1439). Čechy se vlastně rozpadly na samosprávné kraje, a toho se snažila využít pro své obohacení šlechta. Tato roztržičnost byla odstraněna až počátkem padesátých let, kdy se stal zemským správcem Jiří z Poděbrad. Pozdější volba Jiřího za krále hlasy utrakvistů i katolíků (1458) je krásným dokladem národního uvědomování, které bylo vypěstováno husitským revolučním hnutím.

V oblasti ideologické byl po Lipanech někdejší husitský radikalismus nahrazen oficiální utrakvistickou církví. Protože však utrakvismus – přes svou kompromisnost – byl symbolem revolučních vymožeností, museli utrakvisté těžce bojovat s Římem o svou existenci. Představitelé reakce dobře viděli, že se přes tlak panských a katolických sil nepodařilo zničit husitské ideály. Dědictví revolučního hnutí žilo stále mezi lidovými masami, které uchovávaly jeho živou tradici.

Za změněné politické situace literatura pochopitelně ztratila bojovou funkci. V letech reakce byla tvorba doprovázející a podporující revoluční boje vystřídána tvorbou polemickou, v níž se utkávali utrakvisté nejen s římskou stranou, ale i s husitskými radikály, a znovu se objevoval zájem o literaturu zábavnou. Porážku revolučního hnutí však přetrvaly některé důležité vymoženosti a ty daly ráz celému pozdějšímu vývoji. Především to bylo úsilí o demokratizaci kultury a s ním spojené rozšíření čtenářské

základny. Účast lidových mas na kulturním životě byla sice proti letům revolučních bojů oslabena, ale přesto je nápadná demokratizace literatury proti 14. století, neboť se nyní stává hegemonem kultury měšťanstvo. Díky tomu se kladl stále důraz na vlastenectví, v kulturním životě si udržela ústřední postavení čeština a literární tvorba ve svých dílech směřovala k životní praxi. Za vrcholnou hodnotu se stále pokládá oblast náboženská; ta nebyla dosud diferencována od jiných vidů ideologie, nicméně však je patrný rozdíl proti době revolučního hnutí, neboť náboženství již neabsorbuje veškerý zájem soudobého člověka. Proces laicizace kultury probíhá ve vyšších polohách, než tomu bylo dříve; neomezuje se již na to, že účast na náboženských úkonech a na náboženské literatuře přestává být výsadou kléru, ale začínají se rýsovat už některé oblasti života bez náboženské dominy. Silí např. zájem o hospodářské věci (memorandum Mariniho) a do literatury proniká výrazný zájem o poznávání objektivních zákonů pozemského života. I toto zesvětšování literatury bylo vlastně podmíněno husitským revolučním hnutím. Za husitských válek získalo měšťanstvo důležité pozice, konfiskacemi církevní půdy se však obohatila i šlechta a vznikly feudální velkostatky hospodařící ve vlastní režii. Šlechtic se tak stával hospodářským podnikatelem a soutěžil s měšťany na hospodářském poli. Nezbytnou podmínkou dalšího hospodářského vzestupu – o který usilovalo stejně měšťanstvo jako šlechta vlastníci velkostatky – bylo ovšem poznání zákonitosti skutečného světa a k tomu mělo přispívat i odpoutávání literatury od jednostranně náboženských zájmů a její zaměřování k životní praxi.

Mezi literárními projevy stále měly největší uplatnění traktáty a kázání. Vyplývalo to z potřeb ideologického boje. Ten probíhal v čtyřicátých letech zejména mezi tábory (kteří neuznali kompaktáta) a oficiální utrakvistickou církví; na straně tábořské byl hlavním mluvčím Mikuláš Biskupec z Pelhřimova a na straně utrakvistické Jan Rokycana. Když byli táboři umlčeni, došlo v šedesátých letech k nové vlně polemik, tentokrát mezi utrakvisty a stranou katolickou. V těchto diskusích se užívalo namnoze latiny, která nabývala v teologické literatuře zase půdy, vrchol traktátové literatury však představuje spisovatel obracející se k širokému českému publiku, Petr Chelčický. Zatímco učené traktáty vyvolané spory utrakvistů, táborů a katolíků vesměs zapadly, díla Chelčického působila významně na další vývoj naší kultury. V padesátých letech se o ně opřela vznikající jednota bratrská a předávala jeho dědictví dalším generacím.

Petr Chelčický byl mluvčím vykořisťovaných selských mas, které nesly na svých bedrech všechnu tíži dlouhých válek a po ztroskotání revolučního hnutí ztratily víru ve svou sílu a propadaly pocitu bezmocnosti a nevíry v lepší zítřek. Ve své *Postíle* a pak v *Sieti viery* odhalil Chelčický

vykořisťovatelský charakter soudobé společnosti a vášnivě jej odsoudil. V tom spočívá jeho síla; jeho slabost však byla v tom, že viděl jediné možné řešení v trpnosti a odevzdanosti do vůle boží. Protože v tomto postoji cítily masy, které těžce nesly porážku revoluce, jediné východisko, Chelčický měl veliký ohlas. Pozdější navázání jednoty bratrské na jeho učení ukázalo, že i názory Chelčického, hlásající vlastně pasivní rezistenci, pomáhaly při praktické aplikaci oslabovat vládnoucí třídu.

K šíření myšlenek Chelčického přispívala i forma jeho spisů, lidu dobře srozumitelná. Slovní výraz Chelčického se zakládá na bibli a zároveň na lidové řeči, a tím spojuje monumentálnost s konkrétností. Svě věty staví Chelčický s oblibou jako dlouhé vzrušené periody, ale často se mu přitom věta zlomí a vyšine z vazby; právě tím vzniká pocit bezprostřednosti. Vášnivým vztahem ke skutečnosti, za kterým cítíme osobnost jdoucí nekompromisně za svou ideou, strhne Chelčický i dnešního čtenáře.

Chelčického literární výraz je řečnické povahy, jak to souviselo se stále trvajícím oblibou kazatelství, které si podrželo i nyní ústřední postavení mezi slovesnými projevy a ovlivňovalo proto i jiné slovesné druhy. Z řečníků proslul nejvíce Jan Rokycana, představující typ učeného teologa obračejícího se k lidem nižších stavů a nižšího vzdělání. Jako vůdčí osobnost utrakvistického tábora blízka Jiřímu z Poděbrad byl stále ve středu politického dění, a to se projevilo v soudobé literární tvorbě četnými invektivami proti Rokycanovi ze strany tábořské i katolické, skládanými veršem i prózou, latinsky i česky. Z Rokycanových českých spisů si zaslouží zmínky *Postila* (v níž je však těžko určit, co je dílem Rokycanovým a co je přídavkem pozdějších opisovačů), *Výklad na Lukášovo evangelium* a *Výklad na Janovo evangelium*.

Jako řečník se Rokycana uplatnil zejména v padesátých letech. V jeho kázáních, konaných tehdy v Týnském chrámě v Praze, převládal živý zájem o problémy praktického života a politickou aktuálnost. Tím navazoval Rokycana na dědictví Husovo, ale jeho kritika společnosti nesměřovala ke změně soudobé společnosti, nýbrž k udržení a posílení soudobého stavu. Protože však byl mluvčím utrakvistů, usiloval o udržení zbytků vymožeností, vybojovaných husitským revolučním hnutím, proti silicímu náporu domácí i zahraniční katolické reakce. Měl tak veliký ohlas a vliv, že vznikaly docela obavy, aby nestrhl ve státě moc na utrakvistické duchovenstvo; to vyvolalo pamflet Vaňka Valečovského z Kněžmosta *Proti panování kněžskému*.

Vedle kázání byla nejučinnějším prostředkem ideového působení píseň, především časová, která nacházela v době vyplněné vzrušenými polemikami neobyčejně živnou půdu. Užívaly jí obě strany, katolická i utrakvistická, a uplatňovala se v ní čeština i latina. Po stránce slovesného umění budovala vesměs na dědictví starší časové písně, jak se vyvinula v první třetině

15. století, a podržovala z ní nejen oblíbenou formu pětiveršové sloky, ale využívala i osvědčených motivů. Satirickou vervou, kousavou ironií a sarkasmem si nezadá s písní z dob revolučních bojů. Literárně významné jsou např. katolické invektivy *Všichni poslouchajte* a *Čechové viery pravé* (píseň proti Rokycanovi). Nejednou se v časové písní ozývalo i protipanské zabarvení. Soudobá svědectví nám dokládají, že se časová píseň stávala nebezpečnou vládnoucím vrstvám.

Od časové písně byl plynulý přechod k písní historické, neboť v ní nešlo jen o sdělení určité minulé události, nýbrž bývala zaměřena k událostem nedávným, namnoze vlastně současným, a vášnivě i zaujatě je hodnotila. Proto v ní nacházíme podobné slovesné prostředky jako v útočné písní časové. Typem je *Píseň o legátu Karvajalovi*. Proti typické časové písní má historická píseň větší dosah, protože vede vlastně k zobecnění. Tím, že je vyličeeno např. zrádné počínání papežského legáta, odsuzují se zároveň papežské metody a vůbec metody katolické strany.

Historického obsahu byly i recitační veršované skladby, blížíci se historické písní snahou hodnotit zobrazovanou skutečnost a tím sloužit určité tendenci. I v nich promlouvaly zájmy různých stran. Namnoze navazovaly po ideologické i výrazové stránce na Dalimilovu kroniku, která byla stále aktuální vlastenectvím (*Král Přemysl Otakar a Závíše, O válce s Uhry*). Pro tuto aktuálnost se Dalimilova kronika nově opisovala a byl z ní pořízen výtah v *Krátkém sebrání z kronik českých k výstraze věrných Čechův*. Vliv Dalimilovy kroniky však nebyl jediný. Máme i doklady o tom, že se navazovalo na tradiční formu epiky „vysokého“ slohu (zlomek veršované *Nové kroniky* novoměstského písaře Prokopa).

Vcelku však proti období revolučních bojů ustupuje význam recitativního básnictví zaměřeného k aktuálním otázkám nebo k historii, a naopak roste význam publicistické a politické prózy, pěstované latinsky i česky. Publicistika se těší nezměněné oblibě a význam politické prózy psané česky stále mohutní. Také základní díla latinská se v hojnější míře překládala do češtiny. Rozvoj české politické prózy byl podporován zřejmě tím, že v politickém životě vzrostl vliv měšťanstva a bylo nutno počítat s veřejným míněním. Zároveň však tato próza naznačuje zmenšující se význam lidu, neboť se nezaměřovala na lidové masy tak, jako tomu bylo u bojové poezie a u kazatelských projevů v období revolučního hnutí.

Publicistická a politická próza si podržuje charakteristické znaky podobných projevů předcházejícího období a ještě je stupňuje. Přibývá jí kvantitativně a rozrůžňuje se co do druhů. Její žánrová oblast se rozšiřuje i díky tomu, že se za husitských válek počestilo úřadování, a tak bylo umožněno rozšíření žánrů politické prózy o různá podání, jako např. memoranda. Se zvláštní oblibou se užívalo formy dopisu, který ovšem počítal se širší publicitou než dopis soukromý. Tím se listy přibližovaly k manifestům,

s nimiž se namnoze stýkala i memoranda. Pro oblibu listu je příznačné, že forma listu sloužila i pamfletické literatuře (List Luciperův panu Lvovi z Rožmitálu). Nepochybně to souviselo i s rozvojem korespondence soukromé, jejíž dochované památky přesvědčivě ukazují výši slovesné kultury v praktických písemnostech „neliterární“ povahy.

Uplatnění politické prózy rostlo zvláště v rozhodujících dobách, jako za volební agitace před královskou volbou Jiřího z Poděbrad a po deseti letech za vojenského náporu mezinárodní reakce. V těchto dobách se neskládaly jen časové písně, letáky a manifesty, ale využívalo se i starší literatury, která se aktualizovala. Přitom se upozorňovalo nejen na hodnoty vlastenecké, ale i na slovanskou solidaritu (zminěné již Krátké sebrání z kronik českých, k němuž je připojena smyšlená listina, podle níž prý Alexandr Veliký odevzdal Slovanům na věčné časy všechny země od severu až do Itálie).

Protože politické spory měly zpravidla náboženskou formu, je často těžké vést jasnou hranici mezi literaturou nábožensky polemickou a politickou; obě oblasti se prostupují, jak je vidět i na sporech s Rokycanou, ať už byly vedeny ze strany římské (Papoušek ze Soběslavě, Hilarius Litoměřický), nebo utrakvistické (Vaněk Valečovský). Přesto však je zřetelně vidět, že se politická oblast pomalu vyděluje jako oblast samostatná, a v tom je další doklad laicizace kulturního života. Literatura si všímá i čistě praktických problémů, např. Mariniho memorandum *Rada králi Jiřímu o zlepšení kupectví v Čechách* (první národohospodářský spis v českém jazyce) a zčásti *Jiří správozna* od Pavla Žídka; oba spisy vznikly v souvislosti se snahami krále Jiřího vybudovat silnou centralizovanou monarchii.

V oblasti historické prózy trvá těsná souvislost s publicistikou. To platí zejména pro rozličné relace (např. o poselstvích z Říma), jimž se blížily zprávy o nedávných událostech, tvořící zárodky pozdějších novin. Obecný zájem o historii, zejména nedávnou, dával i podnět k soukromým zápisům, pro jejichž celek se ustálil název *Staré letopisy české*. Jsou to drobné kroniky většinou anonymní, důležité proto, že vznikaly jako díla bez spisovatelských ambic, z osobního zájmu lidí různého věku i stran, převážně měšťanů hlásících se k husitství. Jednotlivé letopisy byly spojovány a nově redigovány, takže vznikalo vlastně kolektivní historické dílo, jehož konečná redakce, spojující původní složky v jeden celek, prozrazuje stoupence oficiálního utrakvismu. Pro svůj namnoze neliterární a soukromý ráz dává tento svod nahlédnout do běžného života té doby a výstižně ukazuje, jak se vzrušené dění odráželo v myslích drobných šlechticů, městských písařů, učitelů a nižšího kněžstva a jak se široké vrstvy zajímaly o politické dění. Vedle historického významu však mají letopisy i význam literární. Husitské revoluční hnutí rozšířilo obzor zájmů prostých lidí o veřejné věci a zároveň otevřelo brány lidové tvořivosti; jadrný způsob, jakým se vyjadřují ne-

známí vypravěči, přesvědčivě dokládá vysokou slovesnou kulturu městského prostředí té doby. Drobní lidé se dívají na události často naivně, vidí je jenom z úzké perspektivy svého soukromí, ale vždy píší upřímně a ze srdce.

Po udušení revolučního hnutí docházela znovu uplatnění literatura zábavná. Čtenářská poptávka se přitom nasycovala zejména novým opisováním památek vzniklých už v předhusitské době (Tristram, Tandariáš, Trojanská kronika, Životy svatých Otců, Pasionál atd.). Bylo to možné proto, že nastupující reakci přestával být cizím hrdina feudální literatury předhusitského století. Přesto však měnila feudální literatura v změněném kontextu svůj význam, neboť se dostávala do prostředí v podstatě měšťanského. Nové publikum nevidělo a nemohlo už vidět ve feudálním hrdinovi zobrazení svého vlastního života a v jeho činech nemohlo hledat vzor pro své vlastní jednání. Tím ztrácela feudální literatura někdejší vztah k životu a stávala se jen zdrojem pobavení. Zájem čtenářstva se přesunul z ideové oblasti k dějovému napětí. Jistou aktuálnost si podržovaly jen skladby didaktické, které vyhovovaly svým poučným záměrem praktickému chápání literatury (Nová rada, Rada otce synovi).

Starší tvorba se oddalovala změněnému literárnímu životu i tím, že se změnily požadavky kladené na uměleckou formu, zejména veršovanou. Opisovači proto měnili při opisování starších památek tradiční verš zachovávající přesně počet slabik na verš po sylabické stránce uvolněný. Nejde tedy jen o písarskou nedbalost nebo o chyby.

Proti starším literárním památkám znova uváděným do oběhu představovala nově vznikající zábavná literatura jen nepatrný zlomek zábavné četby. Pro literární situaci v oboru zábavné prózy je příznačný zejména další vývoj exemplar (srov. Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, s. 579-594), která se oprostují postupně od kazatelství a přibližují měšťanskému prostředí. Jejich moralistní vyznávání dobře vyhovovalo celkovému zaměření literatury k životní praxi. Jakými exemplary jsou i povídky o Grizeldě a Brizeldě, z nichž první byla velmi oblíbena mezi lidovými čtenáři až do nové doby. Malý zájem o původní zábavnou prózu souvisel jednak s tím, že čtenářským potřebám stačilo opisování starších památek, jednak s těsným vztahem literatury k životní praxi, který přál spíš rozvoji tvorby poučné než čistě zábavné.

Při výsadním postavení literatury usilující řešit důležité otázky života mohlo se náročnější zábavné dílo uplatnit nejspíše v podobě tendenční skladby. Tak vznikl rozsáhlý prózou psaný spis *Hádání Pravdy a Lži* od moravského velmože Ctibora Tovačovského z Cimburka († 1494). Autor zde sáhl k alegorické formě soudu mezi Pravdou, představující kališnickou církev, a Lži, představující církev římskou; stojí na stanovisku kališnickém, a tím obhazuje politiku krále Jiřího. Přes středověkou alego-

rickou formu a náboženskou dominantu má autor zájem o konkrétní život a směřuje k životní praxi. Příznačné je i to, že si Tovačovský nevyvolil za předmět alegorie spor mezi osobami duchovního stavu; v důsledku toho soudní spor není veden podle kanonického (církevního) práva, jak tomu bývalo u podobných skladeb středověkých, nýbrž podle soudobého zemského práva moravského, jehož byl autor výborným znalcem.

Jinou cestou k vyrovnání literatury s tvorbou směřující k praktickým cílům byly práce zábavně poučné. V poděbradské době je představovala próza cestopisná. Zde je snad nejvýrazněji vidět nový vztah literatury k životu. Typický středověký cestopis je v podstatě snůškou fantastických vypravování a líčení, která se líbila tím více, čím byla nepravděpodobnější a fantastičtější. Nejznámější dílo tohoto druhu, tzv. cestopis Mandevillův (srov. Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, s. 621-623), byl sice opisován i po husitských válkách, ale nově vznikající cestopisná literatura byla zcela jiného rázu: nešlo o vymyšlená vyprávění o vybájených zemích, ale o popis skutečných cest. Příznačné bylo také to, že se v nich zájem neobracel k vzdálenému východu, nýbrž k poměrně blízkému západu, s nímž měli naši předkové vždycky určité styky. Takové vyprávění podal panoš Jaroslav ve svém *Deníku* a Václav Šašek z Bírkova v *Pamětech*. V obou případech šlo o cesty podniknuté ve službách krále Jiřího; autoři se dovedli podívat zvidavýma očima na skutečný život a nehledaným slovem výstižně zachytit cizí prostředí.

IV

Zaměření literární tvorby na potřeby životní praxe se projevilo výrazně i v literatuře odborné. V jejím popředí stála teologie, o níž již byla řeč. Nejčastější formou této literatury byl traktát. Latinské traktáty dosáhly v ideovém zápase evropské úrovně, protože se musely vyrovnávat s největšími soudobými autoritami. Pro vývoj naší kultury však bylo zvláště důležité pronikání češtiny do traktátové literatury, připravené již kazatelskou činností Husových předchůdců a spisovatelskou činností Tomáše ze Štítného, který vypracoval českou nábožensky vzdělavatelnou prózu k znamenité úrovni ideové i formální.

Proniknutím češtiny ztrácela traktátová literatura svou někdejší výlučnost, přestávala být výlučně kněžskou záležitostí a dostávala se na neobyčejně významné místo v národním kulturním životě. Namnoze zaujímala postavení dominantní, jak je vidět z pronikání traktátových prvků do veršované skladby mluvní (*Otázka nynie taková běží*) i písňové (*Kristovof jest ustavenie*). Ideový spor stává se i námětem významných skladeb básnických (*Hádání Prahy s Kutnou Horou; Václav, Havel a Tábor*) a rozsáhlého spisu beletristického (*Hádání Pravdy a Lži*).

Při výkladech o literární tvorbě husitské doby bylo také již naznačeno, jak se projevovalo rozšiřování čtenářské základny v jazykové i obsahové stránce traktátové literatury. Jazyk českých skladeb se zjednodušoval proti obdobným skladbám latinským a obsah se zaměřoval více k praxi než k abstraktnímu teoretickému uvažování. V souvislosti se zaměřením na širší publikum a na životní praxi přibývalo také pozorování konkrétního života, jak zvláště názorně ukazují díla Husova a Chelčického. V lidově zaměřených traktátech se měnil i způsob odůvodňování tím, že byl zužován vlastně na citáty z obecně známé bible a potlačovaly se citáty ze středověkých autorit.

Znalost bible se za husitství neobyčejně rozšířila mezi širokými vrstvami; známé je svědectví italského humanisty Eneáše Silvia, podle něhož znala v husitských Čechách mnohá žena bibli lépe než v Itálii lektérský kněz. Širokou oblibu bible dosvědčuje i množství zachovaných rukopisů a nové a nové úpravy biblického překladu. Od porážení prvního biblického svodu (v šedesátých letech 14. století) během jednoho sta let vznikly postupně tři další redakce českého znění bible. V těchto překladech bylo uloženo mnoho filologické práce svědčící o tom, že se naši předkové dovedli dobře vyrovnat s těžkým tlumočnickým úkolem.

Rozšíření bible bylo souběžné s obecným vzrůstem úlohy literatury v životě širokých vrstev. Tato kulturní situace podporovala i teoretické myšlení o jazyce doložené několika projevy (latinské pojednání *Orthographia Bohemica – O českém pravopise*, často připisované Husovi; tzv. dovětěk k Šafhauzské bibli *O překladu bible*). Jeho praktickým výsledkem bylo vypracování a zavádění zjednodušeného pravopisného systému, který umožňoval rychlejší šíření literárních děl. Pro zájem o jazyk je příznačné také to, že jednotlivá pozorování o jazykové kultuře nacházíme i v pracích, jejichž hlavním tématem zdaleka nebyly otázky filologické, např. v Husově Výkladu desatera. To všechno ukazuje, že otázky jazyka nabývaly na důležitosti.

Z jiné stránky je doloženo teoretické úsilí o jazykovou kulturu zájmem o praktické otázky stylistiky a rétoriky. Dokládá je novoměstský písař Prokop († asi 1482), který o těchto oborech přednášel počátkem padesátých let 15. století na pražské universitě. Literárním plodem jeho přednášek je česky složená *Ars dictandi (Příručka písařské stylistiky)*, návod pro vyhotovování českých listin a dopisů.

Prokopova činnost byla zaměřena k písemnostem praktického života. To mělo příčinu v pronikání češtiny do úřední agendy, k němuž docházelo v důsledku husitských válek, kdy byla počestěna většina měst a zvětšila se úloha měšťanstva v politickém a kulturním životě. Latina ustupovala živému jazyku a bylo třeba pro nové úkoly vychovat dorost a vypracovat vzory pro nové písemnosti, dříve česky neskládané. Proto byl zaveden na

pražské universitě kurs pro vzdělání městských písařů, na němž přednášel písař Prokop – jako známý praktik – o vedení městských knih a o agendě městských kanceláří. Zápis těchto přednášek je znám pod názvem *Praxis cancellariae* (*Kancelářská rukověť*).

Činnost Prokopova tím zasahovala vlastně do oblasti právnické. I v tom se výrazně projevovaly hluboké změny vyvolané husitstvím. Už na první pohled je nápadné stále větší uplatňování češtiny v textech právní povahy (smlouvy, různá nařízení atp.). V tom se odrážel především růst měst, jejichž sebevědomí za revolučního hnutí neobyčejně vzrostlo, jak je vidět např. ze souboru práv Starého Města pražského (tzv. *Soběslavská* a *Staropražská práva*), usilujícího povznést moc Starého Města v Českém království a hájícího práva Čechů proti Němcům.

Čeština v textech právní povahy nevytlačila sice v husitském období dosud latinu, ale stále jí přibývalo a zasahovala nové oblasti, stala se dokonce úředním jazykem zemských a dvorských desk. České písemnosti pronikly i do královské kanceláře a čeština přesáhla hranice českého státu, uplatňující se jako úřední řeč v právních aktech na Slovensku (které tehdy patřilo k Uherskému království).

Vedle původních textů právní povahy vznikaly i překlady pramenů latinských. Z nich je třeba uvést zejména překlad *královského horního práva* (k němuž dalo podnět počestění Kutné Hory, kde byly významné stříbrné doly). Překládáním latinských právních písemností se ovšem obohacovala právnická čeština, neboť bylo třeba vytvářet české ekvivalenty cizích právních termínů a zpřesňovat české právnické myšlení. Jazykovou tvořivost překladatelů (většinou anonymních) právnické prózy, zvláště jejich schopnost přesně vyjádřit právnické pojmy, je třeba vysoce cenit; důstojně rozvinuli dědictví právnické češtiny, která dosáhla už okolo roku 1400 vysoké úrovně.

K regulaci společenských vztahů mezi lidmi přispívaly z druhé strany i biblické překlady a ty traktáty, které řešily důležitou sociální problematiku. Do této souvislosti patří také zmíněný už pokus Mariniho o pojednání z oboru ekonomie a různé spisy politické povahy, jako např. memoranda.

V husitské době vznikly i významné památky v oboru poznávání přírody. Z hlediska středověkého názoru na svět a na vědu stálo poznávání přírody na podřadném místě, a proto se také přírodní nauky těšily jen nevelké společenské vážnosti. To bylo vidět i z jejich okrajového postavení na universitě. Přesto však nejdůležitější odborná díla směřující k poznání přírody souvisela s universitou, která na počátku husitské doby již odchovala generaci badatelů nespokojujících se jen s kompilacemi, ale usilujících o samostatnější přístup k problémům.

Tak vyšel z pražské university Jan Ondřejův, zvaný Šindel

(† 1443), který byl znám a ceněn daleko za hranicemi jako astronom a matematik. Šindel pěstoval i lékařství. Oběma těmito obory se zabýval též Křišťan z Prachatic († 1439), známý teolog konzervativní husitské strany. Proslul zejména v lékařství. Jeho spisy požívaly autority po celé 15. a 16. století; Křišťanovy *Lékařské knížky* vyšly několikrát tiskem a pod jeho jménem se šířily i populární práce jiných autorů.

O lékařství byl vůbec veliký zájem. Uváděla se v překladech cizí díla (*Ranná lékařství Saličetova a Rhazesova*) a vznikaly domácí kompilace (*Františkán apatékář*). Oblibě se těšily i různé předpovědi budoucnosti a výklady snů. Máme však doloženy i spisy přispívající k úsilí přetvářet přírodu, jako pojednání z oboru pěstitelství i alchymie. Tato širší zájmů o přírodu je dokladem snahy poznávat zákony objektivního světa, i když dosud nelze při poznávání přírody mluvit o skutečně vědeckém přístupu ke skutečnosti. Opravdové poznávání přírody se odděluje jen pomalu od středověké pověry, jako např. astronomie od astrologie nebo chemie od alchymie. Ale i tyto nesmělé pokusy zvládnout přírodu jsou důležité pro pozdější vývoj, protože šířily základní poznatky mezi širokými vrstvami a kladly základy k počestění přírodovědné terminologie. Z tohoto hlediska je třeba kladně ocenit i počestování děl přinášejících středověké fantastické poučení o přírodě (jako byl např. *Lucidář*).

Odborná literatura dokládá svým způsobem totéž, co ostatní slovesná tvorba husitské doby: dosvědčuje, že husitství nebylo kulturně neplodné. Revoluční hnutí vyvolalo nové potřeby, k nimž patřila mimo jiné i řízeň širokých vrstev po vědění. Vývoj zkoumání přitom byl obrácen proti středověku zejména po té stránce, že snaha o spojení vědecké tvorby s životní praxí vytvářela podmínky pro zkoumání zákonů objektivního světa.

I když ještě při poznávání přírody převažovalo středověké myšlení, důležitá byla snaha demokratizační. A právě v tom je společný jmenovatel spojující odbornou literaturu s celkovým snažením husitské kulturní tvorby. A zde je i těžiště pokrokovosti zmíněných snah. Demokratizační úsilí vytvořilo podmínky pro vznik nových hodnot: v důsledku nového začlenění kulturní práce do života společnosti přecházela kulturní tvorba stále více do laických rukou, díky počestování pronikala stále hlouběji do širokých vrstev a zaktuálnováním se stále více zúčastňovala životní praxe.